

ГЕНДЕР В ОСВІТІ

Приходько М.І., д. пед. наук, професор

Запорізький національний університет

У статті проаналізовано різні тлумачення поняття "гендер"; розглянуто сутність гендерного підходу в освіті. Автором зроблено висновок про необхідність відокремлення гендерної педагогіки в самостійну галузь наукових досліджень, предметом котрих повинні бути гендерні і соціальні ролі.

Ключові слова: гендер, соціальна роль, фахівець, освіта.

Приходько Н.И. ГЕНДЕР В НАУКЕ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье проанализованы различные толкования понятия «гендер» рассмотрена сущность гендерного подхода в образовании. Автором сделан вывод о необходимости выделения гендерной педагогики в самостоятельную область научных исследований, предметом которых должны быть гендерные и социальные роли.

Ключевые слова: гендер, социальная роль, специалист, образование.

Prikhodko N.I. GENDER IN SCIENCE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The definition "gender" is analysed in different aspects, the contents of gender approach in education is viewed. The author gave the conclusion that there is a necessity to depict gender pedagogics as a certain, self dependant sphere in scientific researches, the subject of which must be gender and social roles.

Key words: gender, social roles, specialist, education.

Наприкінці 70-х років у психолого-педагогічній літературі з'явився термін гендер (з грецької *genos* - рід.) це поняття визначає соціально-біологічну характеристику особистості, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в професійній діяльності, освіті, сімейній ролі та репродуктивній поведінці. Поняття «гендер» є інтернаціональним і професійно визнаним Інститутом українознавства для використання в українській мові і науковій літературі.

Гендер дає можливість дати визначення поняттям «чоловік» та «жінка». Відомо, що «стать» (*sex*) - це біологічна категорія, тому «статеві відмінності» науковці все частіше визначають як біологічно зумовлені гендерні (*gender*) відмінності.

Поняття «стать» і «гендер» суттєво відрізняються одне від одного. Перше означає суто анатомічні й фізіологічні особливості, відмінності побудови й функціонування жіночого й чоловічого тіла, організму. Друге - психологічну й соціальну відмінність між жінками й чоловіками як представниками певної культури, економічної формації. Отже, гендерний підхід являє собою наукове поняття, в основі якого лежить аналіз відмінностей жіночої й чоловічої психіки з урахуванням соціальної детермінації.

У літературі існує декілька концепцій гендера. Концепція гендера - це концепція соціальних відносин або соціально організованих відносин між статями, яка включає такі характеристики, як біологічна стать, статево-рольові стереотипи та визначені суспільством норми чоловічої та жіночої поведінки [3,187].

Жіночі й чоловічі ролі в сучасному українському суспільстві можна характеризувати як невизначені, деформовані, зі зміщеними функціями. Пересічні жінка й чоловік важко переживають неспроможність забезпечити своїм близьким пристойне існування, гостро реагують на необхідність відмовлятися від звичайного способу життя й докорінно особисто змінюватися відповідно до вимог сучасності. Депресивні стани в безробітних досвідчених фахівців обох статей спостерігаються останнім часом дуже часто.

На тлі ігнорування соціумом у реальному житті значення специфіки жіночих і чоловічих функцій дивовижним, на перший погляд, є поширення інтересу до гендерного підходу. Але це саме й може свідчити про те, що соціальна свідомість

потерпає від порушення гармонії співвідношення жіночого й чоловічого, поступового зникнення їх специфічності. Нашій ментальності притаманна байдужість до того, що маємо, й те, що екзальтована увага до предмета, якщо йдеться про його зникнення. Така соціальна тенденція поширюється на цінності різного плану: географічні (зникнення річок, лісів), біологічні (зникнення певних різновидів рослин, тварин), національні (зникнення традицій, ремесел, національних рис характеру тощо).

Чимало дослідників приділяли увагу статево-рольовому диформізму (ди+ грецьк. *morphe* - форма - дві якісно різні форми одного й того ж явища), проблемні різниці між жінками й чоловіками, яка має фізіологічний, психологічний і соціальний аспекти. З'ясувати розбіжності жіночої й чоловічої суті намагалися як представники класичної філософії і психологи, так і сучасні науковці та практичні психологи і психотерапевти (Т.Є. Агаркова, С.Т. Агарков, 1990).

У сучасних соціальних і гуманітарних дослідженнях гендер використовується не як заміна і універсальна конструкція. Поняття гендер означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів.

Сукупність характеристик, ролей та моделей поведінки, які розділяють жінок і чоловіків і зумовлені не біологічно, а соціально і культурно. Стать - біологічно зумовлена характеристика, тоді як гендер має соціальну природу, є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Такі характеристики змінюються з часом, залежно від країни і культурного середовища. Концепції гендера стосуються не тільки жінок або чоловіків, але й відносин, що складаються між ними. Гендерні відносини постійно переглядаються, а отже змінюються політичні, економічні соціальні культурні умови зовнішнього середовища на локальному, національному та міжнародному рівнях [1, 232-234].

До 60-х років ХХ століття всі дослідження гуманітарних наук були андроцентричними і здійснювалися з позицій чоловічого домінування в суспільстві. Концепція гендеру стала загально визнаним досягненням неофіміністичного руху, що розгорнувся в 60-70-х роках на Заході. Цей рух в принципі змінив уявлення про зміст демократії, змусив побачити багатобарвність соціального простору. У свою чергу, визнання різноманітності соціальних явищ і суперечностей дозволило розпочати розмову про наявність та можливість співіснування різних форм суб'єктності. Проаналізуємо, як реалізуються гендерні проекти в системі освіти.

Протягом 80-90-х років, за висновками Еліс Іглі (США), багато досліджень виявили гендерні відмінності, урахування яких досить важливе для освіти. Результати цих наукових досліджень підтвердили стереотипні уявлення про стать, виявивши той факт, що жінки менш агресивні, більш чутливі та спроможні до вияву опіки. Такі гендерні відмінності дають можливість зрозуміти, чому більшість людей розцінюють свої почуття до жінок більш позитивно, ніж до чоловіків.

В Україні нараховується 21 тисяча середніх шкіл, педагогічні колективи яких на 93,7 % складаються з жінок, тому педагогічні колективи в Україні можуть розглядатися як жіночі.

Це, як зазначає академік І.А. Зязюн, руйнує гармонію соціогрупової структури, оскільки порушена пропорція представництва чоловіків і жінок. Щодо конкретних наслідків такого становища, то на сьогодні немає задовільної науково-емпіричної та експериментально обґрунтованої теорії, котра б концептуалізувала ситуацію [5, 18].

Із середини 70-х років у західних університетах стали виникати центри "жіночих", "феміністичних", "гендерних" досліджень, головним завданням яких стало дослідження та визначення особливостей жіночого "начала", жіночого підходу, жіночих цінностей. Із розвитком цих досліджень вчені розпочали будувати свій аналіз виходячи з порівняльних характеристик "чоловічого" і "жіночого". У центрі стояло поняття "гендер" ("gender") застосування якого передбачало перехід досліджень з

біологічного рівня на рівень "соціальний" та відмову від постулату про "природне" призначення статей.

Широке застосування концепції гендера, гендерних досліджень в США, Канаді, Скандинавських країнах здійснило вагомий вплив на еволюцію суспільних норм і уявлень про відношення між статями та призначення жінки. Наукові знання, у свою чергу, стимулювали зміну масової свідомості, сприяли трансформації моралі, традицій, інститутів. І дискусія, розпочата феміністками в 60-х роках, отримала завершення в прийнятті міжнародним співтовариством цілого ряду документів. То ж сьогодні міжнародним правом соціальна сутність жінки оцінюється вище, аніж біологічні суті [4, 6-7].

Потреба у використанні сучасних вимог гендерної рівності, відповідно до яких встановлюються паритетні стосунки між чоловікам та жінками у всіх сферах суспільного життя, зумовлена об'єктивними процесами політичної консолідації, зміцненням демократії на європейському континенті.

На особливу увагу заслуговує "Декларація про рівноправність жінок та чоловіків", прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 16 листопада 1988 року на 83-й сесії. У ній держави - Ради Європи відобразили своє переконання, що людство може збагачуватись і розвиватись лише за умови, коли будуть враховуватись прагнення, інтереси і таланти представників кожної статі. В основі цього переконання-принципу лежать попередні здобутки рівноправності жінок і чоловіків, яка належить до основних прав людини.

Ці погляди виникають саме через змішання соціально-психологічних ознак жінки й чоловіка, про яке ми вже говорили. Традиційно специфічні жіночі й чоловічі ролі і функції губляться у коловерті нових вимог з боку суспільного середовища, найближчого оточення, на які значно впливають техногенні явища, науково-технічний прогрес, новітні винаходження в галузях, що безпосередньо обслуговують людину, - медицині, харчовій та легкій промисловості тощо.

Так, дослідження зарубіжних колег наводять факти про те, що жінки більш схильні до емпатії (співчуття), краще інтерпретують емоції оточуючих. Чутливість жінок до сигналів невербального спілкування допомагає пояснити їхню емоційну співчутливість у трагічних і радісних ситуаціях. Жінки також здібніші в невербальному вираженні емоцій. Такі риси, як доброта, чуйність, сердечність, незалежно від того, чи вважають їх винятково жіночими або загальнолюдськими, є абсолютним благом у взаєминах.

Чоловіки ж, у свою чергу, є ініціаторами більшості ділових зустрічей, а це як правило, характерно для осіб, що мають більш високий соціальний статус. Відповідний чоловікам стиль спілкування підкріплює їхній авторитет у суспільстві. Психологія взаємодії в школі передбачає наявність специфічних форм і способів взаємодії між різними структурами, організаціями та окремими людьми. Приймаючи рішення, директор, учитель, вихователь повинні зважити всі можливі форми й засоби налагодження стосунків із людьми не просто як із працівниками освітнього закладу, а й як із представниками статі.

Жінки-педагоги віддають перевагу непрямим засобам впливу на співрозмовника, що відповідає жіночому розумінню взаємин між людьми. Вони менше перебивають, не такі самовпевнені, тактовніші та ввічливіші. Чоловіки частіше концентруються на завданнях, а жінки – на стосунках між людьми. У групах чоловіків спілкування частіше інформативного характеру, а жінкам важливіше поділитися з подружками, отримати допомогу або надати підтримку [2, 3].

Німецькі психологи з'ясували, що жінки не бажають допомоги з боку оточуючих, віддають перевагу самостійній роботі (що є, напевно, однією з причин, вибору жінкою педагогічного фаху, де вона самостійно планує і керує навчальною діяльністю учнів на

уроці), а чоловіки розраховують на таку допомогу, із готовністю погоджуються працювати разом з іншими. Пропозиція допомоги сприймається як зазіхання на почуття власної гідності і виникає стресовий стан. Чоловік сприймає допомогу з полегшенням і без загрози власному самолюбству.

Треба відзначити, що останнім часом поширюються погляди на природу жіночості й чоловічості, підставою для яких є ототожнення психічних начал у жінці й чоловікові, наполягання на несуттєвій різниці навіть їхніх фізіологічних особливостей.

На нашу думку, гендерний підхід в освіті повинен спиратися і враховувати реальний стан діяльності вчителя в школі. Особливо це стосується початкової школи. Учитель-чоловік в молодших класах – рідкість.

Психологам відомо, що жінка відрізняється від чоловіка не тільки більшим терпінням, психологічною стійкістю до стресів, а й уважністю, чутливістю, спостережливістю, адекватністю сприйняття іншої людини, емпатією тощо.

Результати досліджень свідчать, що в класах з авторитарним недобррозичливим педагогом поточна захворюваність у 3 рази вище, а кількість повторюваних неврологічних розладів у 1,5-2 рази більше ніж у класах зі спокійним, уважним педагогом (за інших рівних умов навчання).

Фізіологам добре відомо, що обмеження часу в процесі діяльності - це найсильніший стресогенний чинник. Тим часом у практиці сучасної школи успішність навчання часто визначається не якісними, а кількісними (швидкісними) показниками діяльності.

Ще один чинник ризику, що призводить до різкого зниження працездатності та вираженої перевтоми, - інтенсифікація навчального процесу. Причому інтенсифікація йде різними шляхами. Перший із них (найбільш явний) - збільшення кількості навчальних годин. Другий варіант інтенсифікації - реальне зменшення кількості навчальних годин при збереженні чи збільшенні обсягу навчального матеріалу.

Висока інтенсивність навчальної праці не дає змогу враховувати індивідуальні особливості дитини, залишити резерв для організації, "поблажливого" режиму, необхідного для дітей з відхиленнями в стані здоров'я. Кількість таких дітей за роки навчання неухильно росте. За даними Інституту вікової фізіології, за період навчання в школі в дітей у 5 разів зростає частота порушень зору і постави, у 4 - психоневрологічні відхилення, у 3 - патологія органів травлення, причому визначається висока залежність росту відхилень у стані здоров'я від обсягу й інтенсивності навчального навантаження. Це доводить, що погіршення здоров'я школярів значною мірою пов'язане з інтенсифікацією навчального процесу, перенавантаженнями і перевтомою [6, 2].

Усі ці чинники підсилюються некомпетентністю педагога в питаннях фізіології розвитку дитини, охорони і зміцнення її здоров'я.

І в цьому немає провини вчителя, це наше спільне лихо. Учитель не готовий працювати з дитиною, яка потребує уваги, розуміння, урахування її індивідуальних особливостей.

Пізнання дитини - важка наука, що містить відомості з вікової фізіології і психології, охорони здоров'я, психофізіології навчального процесу і психопедагогіки шкільних труднощів. Це вміння бачити в кожному те індивідуальне, що відрізняє його від інших, і те загальне, що характеризує вікові особливості.

Учитель, який знає особливості функціонального стану дітей з відхиленнями в розвитку, не буде кричати через недбалий почерк, неухильність дитини, не дасть контрольну після хвороби, не буде перевіряти техніку читання із секундоміром в руках [7].

Одноставне визначення феномену виховання хлопчика й дівчинки, чоловіка й жінки пояснюється об'єктивними потребами розвитку культури й цивілізації взагалі, що ставить предмет науки педагогіки в дуже складну ситуацію. З одного боку, вихованням

змушені займатись певною мірою всі люди (догляд за новонародженим, передача життєвого й виробничого досвіду, вибір професії тощо), а тому й завдання його здаються майже всім і кожному справою відомою, а методи та форми впливу абсолютно ідентичними. З іншого боку, результати виховання освіти, навчання задовольняють не тільки суспільство в цілому, а й самих вихованців і вихователів, батьків, учителів, державних службовців і соціальних працівників. Ця обставина породжує безліч нарікань на педагогіку й педагогів аж до таких категоричних, що взагалі педагогіка це тільки жіноча справа і до того ж “бездітна”.

У зв'язку з такою обставиною є справедливою постановка питання про окремий аспект педагогіки - гендерну педагогіку – науку статі (гендера) предметом якої є джерела гендерної соціалізації, формування гендерних норм, соціальних і гендерних ролей. Сутність гендерної педагогіки полягає в дослідженні таких суспільних явищ, як диференціальна соціалізація, обмеження жіночої та чоловічої ролі, гендер в різних культурах, зміна гендерної поведінки батьків і педагогів, зміна помилкових уявлень про гендер тощо.

Таким чином, гендерна педагогіка як наука про стать окремої особи для свого розвитку користується даними як загальної, так і соціальної педагогіки. Об'єднує їх спільна мета. Як і для чого людина живе? Що чекає її в найближчому та віддаленому майбутньому? Які закономірності та механізми розвитку дівчат і хлопців у різних соціальних інститутах? Як соціально зорієнтувати діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей та молоді в процесі вирішення суспільних, політичних економічних та інших проблем суспільства.

Єдність гендерної і соціальної педагогіки вимагає наукового обґрунтування теорії і практики нового педагогічного мислення і нової педагогічної дії, що є одним із аспектів наукового дослідження.

Педагоги-чоловіки та педагоги-жінки дуже схожі. І все ж їхні відмінності привертають до себе увагу дослідників. Хоч індивідуальні відмінності вчителів перевищують гендерні. Психологами доведений той факт, що гендерні відмінності все ж виникають при протистоянні таких якостей, як незалежність та залежність. Завдання психолого-педагогічної науки полягає саме в тому, щоб скласти перелік гендерних відмінностей, які допоможуть виявити універсальні принципи поведінки вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні аспекти державної служби: Монографія / За ред. Б. Кравченка. - К.: Основи, 2002. - 335с.
2. Главнік О. Він і вона. гендерний аспект // Шкільний світ. – №4 (121): - 2001. – С. 3.
3. Грицяк Н.В., Гущенко В.О., Протасова Н.Г. Проблеми ефективності підвищення кваліфікації керівних кадрів / За заг. ред. І.В. Розпутенка - К.: К.І.С., 2003. - 224с.
4. Жіночі ситуації в Україні. Жінка в історії та сьогодні /За ред. Л.О. Смоляр - Одеса: Астро Принт, 1999. - 91с.
5. Зязюн І.А. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення. Матеріали до доповіді на загальних зборах АПН України 15-16 грудня 1998р. - К., 1998.-33с.
6. Курінчук Л. Школа і здоров'я // Шкільний світ - №4(121). - 2001.-С.2.
7. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навч. посібник. - Харків, 1997. - 338с.
8. Тисова Т. Гендер крізь призму буденності (жіночий аспект) //Соціальна політика і соціальна робота. - №3-4 (11-12), 1999. - С. 154-160.